

Alkuperäiskansojen kielet ja kulttuurinen tieto

Janne Saarikivi ja Pirjo Kristiina Virtanen

YK:n yleiskokous hyväksyi vuonna 2016 päätöslauselman, jonka mukaan vuosi 2019 julistetaan Alkuperäiskansojen pysyvän foorumin (UNPFII) suosituksesta kansainväliseksi alkuperäiskansojen kielten vuodeksi. Samalla se pyysi YK:n kulttuurijärjestö Unescoa toimimaan vuoden johtavana organisaationa. Juhlavuoden tarkoituksena oli lisätä globaalia tietoisuutta alkuperäiskansojen kielistä, saada eri tahot toimimaan yhdessä haavoittuvien alkuperäiskansojen kielten hyväksi sekä jakaa kokemuksia alkuperäiskansojen kielten hyväksi eri puolilla maailmaa tehtävästä työstä.

Vuoden 2019 aikana järjestettiin lukuisia tilaisuuksia maailmanlaajuisesti. Suomessa järjestettiin muun muassa Helsingin yliopistossa kansainvälinen symposium alkuperäiskansojen kieli-ekologiasta, Oulun yliopistossa luento ilmastonmuutoksen vaikutuksista saamelaisiin sekä Inarin Sajoksessa seminaarit saamelaisten varhaiskasvatukses-

ta ja saamelaiskielistä. Juhlavuoden lopussa YK:n yleiskokous hyväksyi ehdotuksen, että vuonna 2022 käynnistetään alkuperäiskansojen kielten vuosikymmen. Juhlavuosikymmen 2022–2032 kiinnittää huomiota erityisesti alkuperäiskansojen oikeuksiin, koulutukseen ja laajempaan osallistumiseen yhteiskuntaan omalla kielellään, esimerkiksi

median, terveyspalvelujen ja oikeusjärjestelmien puitteissa (Unesco 2020).

Teemavuodelle oli tarvetta. Suurin osa maailman kielistä on alkuperäiskansojen kieliä, joista suurin osa uhkaa kadota kokonaan puhuttuina kielinä (IYIL 2019). Katoavien kielten myötä menetetään kulttuurista tietoa ja kieliin liittyviä identiteettejä (esim. Romaine 2015).

Kieliin sisältyy tietoa perinteisistä ja paikkasidonnaisista taidoista ja teknologioista, maankäytön mahdollisuuksista, kasveista ja eläimistä sekä ekologisesti kestävästä elämäntavoista (esim. Skutnabb-Kangas 2003; Virtanen & Seurujärvi-Kari 2019, 8–11). Kielten kadotessa sosiaalinen todellisuus muuttuu monin, osin arvaamattomin tavoin (Zamjatin ym. 2012). Se vaikuttaa ihmisten sosiaalisen todellisuuden ja niiden moninaisuutta ylläpitävään käsitteistöön ja käsitteiden välisiin suhteisiin. Nämä puolestaan vaikuttavat sekä yksien ja ryhmien tapaan havaita ja kategorisoida maailmaa. Väistyvän kielen ylläpitämien sosiaalisten verkostojen katoaminen tai nopea muuttuminen merkitsee vähemmistöjen edustajille usein alemmuudentunnetta ja vaikeuksia toimia enemmistökielisessä yhteisössä. Samalla kielten katoaminen johtaa helposti myös yhteisöjen romahtamiseen ja niiden elämänmuodon ylläpitämisen ekologisen tilan järkkymiseen.

Seuraavassa pohdimme kysymystä, mikä on yhteistä alkuperäiskansojen kielille ja kieliyhteisöille eri puolilla maailmaa. Samalla valotamme kysymystä siitä, miten kielet toimivat osana sosiaalisia verkostoja, sosiaalisten suhteiden ja kulttuurisen tiedon muotoutumista alkuperäiskansojen yhteisöissä. Artikkelini toimii johdantona *Kulttuurintutkimus-*

lehden teemanumerolle alkuperäiskansojen kielistä. Lopussa esittelemme numeron artikkelit ja kytkemme ne käymäämme keskusteluun.

Alkuperäiskansojen kielten määrittelyn ja luokittelun kysymyksiä

Aiheen tärkeydestä huolimatta on alkuperäiskansojen kielet sekä kielitieteen että alkuperäiskansatutkimuksen kannalta myös ongelmallinen käsite. Moni tutkija kurtistaa kulmiaan, kun tulisi määrittellä, mikä on alkuperäiskansa ja suurin piirtein samoin on silloin kun pitäisi määrittellä, mikä on kieli.

Käsitykset siitä, mitkä kielimuodot ovat kieliä, mitkä taas saman kielen variantteja tai murteita, ovat yhteisöllisiä, kontekstuaalisia ja jatkuvan neuvottelun alaisia. Kielen määrittely ei viime kädessä olekaan kielitieteellinen vaan kulttuurinen ja poliittinen kysymys. Esimerkiksi Suomen lainsäädännössä puhutaan ”saamen kielestä” (Saamen kielilaki), vaikka kielitieteessä puhutaan vakiintuneesti kolmesta eri saamelaiskieliin kuuluva kielestä: pohjois-, inarin- ja koltansaa- masta (esim. Saarikivi 2011).

Vastaavasti alkuperäiskansojen kielten käsitteen alle kuuluvat Suomessa saamelaiskielet, mutta ei vaikkapa karjalan kieli, joka on niin ikään Suomen alueel-

la perinteisesti puhuttu uhanalainen vähemmistökieli. Tämä liittyy alkuperäiskansan määrittelyyn, joka on samalla tavoin avoin ja kontekstuaalinen kysymys.

Esimerkiksi Venäjällä alkuperäiskansoiksi (oikeastaan: pohjoisiksi vähälukuisiksi kansoiksi)¹ luetaan vepsäläiset, mutta ei karjalaisia tai pomooreja, jotka ovat kulttuuriltaan ja historialtaan hyvin saman tyyppisiä. Alkuperäiskansan status taas on varattu Neuvostoliiton lainsäädännöstä periytyvälle pohjoisten alkuperäiskansojen ryhmälle, joihin kuulumisen edellytys on alle 50 000 henkilön kansa. Vastaavanlaisia määrittelyongelmia on monissa maissa. Suomeksi käydään jatkuvaa ja osin hyvin repivää keskustelua saamelaisuuden määrittelystä ja siitä, kenellä määrittelyoikeus oikein on (Lehtola 2015; Sari-vaara 2012).

Moderni alkuperäiskansan käsite on syntynyt kolonisaation ja assimilaation kokemusten politisaatioprosessissa. Silti hieman vastaavaa käsitettä on käytetty Pohjoismaissa jo ainakin 1800-luvun lopulta. Elsa Laula Renberg (1877–1931), eteläsaamelainen poliittinen vaikuttaja, aktivisti ja kirjailija käytti termiä *urfolk*. Hän ei toiminut ainoastaan paikallisesti, vaan oli keskeinen henkilö myös saamelaisten valtioiden rajat ylittävässä liikkeessä (Seurujärvi-Kari 2003). Saamelaiset puolustivat jo tuolloin oikeuksiaan

laidunmaihin, kieleen ja tapoihin osoit-
taen, miten heidän asemaansa pitäisi pa-
rantaa suhteessa valtaväestöön.

Nykyinen alkuperäiskansan käsite vakiintui kansainvälisessä lainsäädän-
nössä, erityisesti vuoden 1989 uudiste-
tun ILO:n alkuperäiskansoja koskevan
yleissopimuksen numero 169 hyväk-
symisen jälkeen. Kehitykseen vaikutti
alkuperäiskansojen kansainvälisen ase-
man ja toiminnan vahvistuminen YK:ssa
1980-luvulta lähtien, kun YK:n alkupe-
räiskansojen työryhmä (WGIP) perus-
tettiin sekä Martínez Cobon raportti al-
kuperäiskansojen tilanteesta valmistui.
Vuonna 2000 perustettiin YK:n talous-
ja sosiaalineuvoston alainen UNPFII,
jossa oli alusta asti mukana saamelaisia
toimijoita (Minde 2008).

ILO:n sopimus ei sisällä varsinais-
ta alkuperäiskansan määritelmää, mut-
ta kertoo, ketä sopimus numero 169 kos-
kettaa. Sopimuksen mukaan alkuperäis-
kansa polveutuu väestöstä, joka asui jon-
kin valtion alueella jo ennen nykyisen
(kansallis)valtion muodostumista ja sen
valtaväestön saapumista samalle alueel-
le. Perustava kriteeri alkuperäiskansan
jäsenyydelle on sopimuksen mukaan
itseidentifikaatio. Toisaalta YK:n eri eli-
mit ovat eri aikoina tulkinneet eri tavoin
yksilön ja ryhmän identifikaation luon-
netta korostaen vuorotellen yksilön oi-
keutta identifioitua alkuperäiskansan jä-

seneksi (mm. rotusyrjinnän poistamista
valvova CERD-komissio v. 2009, 2011,
2015) ja alkuperäiskansan oikeutta iden-
tifioida kansaan kuuluvat jäsenet (YK:n
ihmisoikeuskomitea 2019). Myös Suo-
men Saamelaiskäräjien ja korkeimman
hallinto-oikeuden osin toisistaan poik-
keavat päätökset saamelaisten ryhmän
jäsenyydestä heijastavat tätä kansain-
välisen sopimusjärjestelmän ristiriitaa
ja laajemmin kansainvälistä keskustelua
siitä, kenellä on oikeus määritellä alku-
peräiskansan jäsenyys.

ILO 169 -sopimuksen sanotaan kos-
kettavan alkuperäis- ja heimokansoja,
joiden sosiaaliset, kulttuuriset ja talou-
delliset olosuhteet poikkeavat muusta
väestöstä ja jotka ovat säilyttäneet omia
yhteisöllisiä tapoja, perinteitä tai sään-
nöksiä. Näiden kansojen ajatellaan ole-
van sellaisten väestöjen jälkeläisiä, jot-
ka asuttivat aluetta jo ennen alueen ko-
lonisaatiota tai nykyisiä valtion rajoja ja
jotka yhä pitävät yllä omia sosiaalisia, ta-
loudellisia, kulttuurisia ja poliittisia ins-
tituutioitaan. Sen lisäksi, että kansojen
omat oikeusjärjestykset ja hallintatavat
tunnustetaan, tulee kansojen pitää itse
itseään alkuperäiskansana. (ILO 1989.)

On huomattava, että vaikka alkupe-
räiskansan määritelmä on syntynyt osa-
na kolonisaatio- ja modernisaatioproses-
seja (Seurujärvi-Kari 2012; vrt. Kuortti
ym. 2007; Mignolo 2012), on se vii-

me kädessä juridinen. Läheskään kaik-
ki omaperäisiä kielellisiä, kulttuurisia ja
yhteisöllisiä piirteitä säilyttäneet ryh-
mät eivät ole poliittisesti järjestäytyneet
alkuperäiskansoiksi, eikä niitä ole sellai-
siksi tunnustettu. Suhteellisen saman-
kaltaisista kansoista yksi saattaa identi-
fioitua alkuperäiskansaksi mutta toinen
on kansallinen vähemmistö. Suomes-
sa karjalankielisellä väestöllä on monia
alkuperäiskansan piirteitä, mutta juridi-
sessa mielessä karjalaiset eivät ole alku-
peräiskansa. Virossa herää aika ajoin kes-
kustelu setukaisten eli setujen alkupe-
räiskansastatuksesta, samoin Norjassa
ja Ruotsissa kveenien ja meänkielisten
statuksesta.²

Oleellista määritelmän kannalta
ei ole sekään, että kyseessä on jonkin
alueen vanhin – siis kirjaimellisessa mie-
lessä alkuperäinen – väestö. Siinä missä
englannissa ja romaanisissa kielissä käy-
tetty termi (*indigenous, indigene* jne.) vii-
ttaa lähinnä polveutumiseen (< lat. *genus*
'suku'), on suomessa, samoin kuin ruot-
sissa ja saksassa käytetty käänös al-
kuperäiskansa (*urfolk, Urvolk*) omiaan
viemään ajatukset varhaiseen asumi-
seen alueella. Esimerkiksi Espanjan ja
Ranskan alueella asuvien baskien his-
toria ulottuu kauemmaksi kuin ympä-
röivien kieliryhmien, mutta tästä huo-
limatta baskit eivät ole alkuperäiskansa
vaan kansallinen vähemmistö, jolla on

areaaliautonomia.

Nykyiset etninen kartta ja kielikartta ovat millä tahansa alueella usein melko hiljattaisten kehitysten tulosta ja tämä on alkuperäiskansojenkin tapauksessa tilanne. Esimerkiksi Suomessa Sodankylän pohjoisosien nykyinen saamenkielinen väestö on osin saapunut alueelle vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Muuttoon johti Suomen suuriruhtinaskunnan ja Ruotsi-Norjan välisen rajan sulkeminen poronhoidon vuotuisierrota.

Erilaiset ja eri tavoin ymmärretyn kolonisaation aiheuttamat kokemukset ovat alkuperäiskansaliikkeen myötä olleet keskeisiä alkuperäiskansoja yhdistäviä tekijöitä (esim. Battiste 2004; McCaslin & Breton 2008). Alkuperäiskansat eivät siksi ole pelkästään vähemmistöjä ja heille kuuluu alkuperäiskansoille määrätty oikeudet. Kaikissa maissa alkuperäiskansat eivät edes ole vähemmistöjä. Esimerkiksi Boliviassa alkuperäiskansat ovat enemmistö ja Guatemallassakin noin puolet väestöstä. Ilmeistä on, että kansainvälinen poliittinen prosessi ja sen antama alkuperäiskansaseema tuo tärkeää oikeudellista turvaa. Esimerkiksi alkuperäiskansa saamelaisen kielellinen ja kulttuurinen asema on vahvempi kuin vaikkapa karjalankielisten tai romanikielisten asema Suomessa. Se on myös antanut ainakin osalle saa-

melaisia kansainvälisiä kontakteja sellaisten kansojen kanssa, joiden historiasa on samankaltaisia kolonialistisia piirteitä, erityisesti maankäytön määräytyminen ulkopuolisista tarpeista ja intresseistä käsin.

Alkuperäiskansan kielen käsitteen hämäryyttä kuvaa alkuperäiskansojen kielten vuonna Venäjään kuuluvassa Udmurtiassa tapahtunut traaginen protesti, jossa tunnettu udmurttien tutkija ja intellektueli Albert Razin teki polttoitsemurhan alueparlamentin edessä. Hetkeä ennen kuolemaansa hän oli pidellyt venäjänkielistä kylttiä, jossa luki: ”jos kieleni kuolee huomenna, minä voin kuolla jo tänään”. Kyseessä oli sitaatti dagestanilaiselta kirjailijalta Rasul Gamzatovilta. Jälkeensä Razin jätti kirjeen, jossa kirjoitettiin udmurttien kielellisten oikeuksien kapenemisesta (Gerskovich 2019).

On ilmeistä, että udmurttien tilanne täyttää kaikessa oleellisessa alkuperäiskansan määritelmän. He elävät omalla alueellaan, jonka venäläiset valtaväestön edustajat ovat eriasteisesti kolonisoineet 1500-luvulta alkaen. Udmurttien keskuudessa on säilynyt institutioita venäläisiä edeltävästä yhteiskuntajärjestyksestä, erityisesti udmurttien etnisen uskonnon sekä klaanijärjestelmän (niin sanottujen *voršudien*) puitteissa. Useat nykypäivän udmurtit osavat sijoittaa oman sukunsa perinteeseen

klaanijärjestelmään, joka on koostunut sekä pien- että suurklaaneista. Näistä piirteistä huolimatta Venäjän lainsäädäntö ei kohtele udmurtteja alkuperäiskansana vaan vähemmistönä, jolla on nimellisesti autonominen alue.

Alkuperäiskansojen kielet maailman kielikartalla

Tänään alkuperäiskansoihin arvioidaan kuuluvan noin 380 miljoonaa ihmistä 90 maassa. Yli puolet heidän kielistään on uhanalaisia, mahdollisesti jopa 90 prosenttia (Ethnologue). Suomessa asuu Euroopan Unionin ainoa juridisesti tunnustettu alkuperäiskansa, saamelaiset, joiden perinteinen alue ulottuu myös Norjaan, Ruotsiin ja Venäjälle. Saamelaisia on laskutavasta riippuen 40 tuhannesta jopa 100 tuhanteen. Heistä alle 25 000 puhuu yhteensä yhdeksää elävää saamelaiskieltä, yli 20 000 pohjoissaamea. On tietoa myös kuolleista saamelaiskielistä, joita on puhuttu 1800-luvulla Suomen Lapissa ja myös Ruotsin eri alueilla. Kaikki saamelaiskieliset ovat eriasteisesti uhanalaisia.

Maaailman alkuperäiskansat puhuvat yhä noin 5 000 kieltä – suurinta osaa maailman kielistä, joihin on sitoutunut suurin osa maailman kielellisestä monimuotoisuudesta. Onko alkuperäiskansojen kielillä sellaisia ominaisuuksia, jotka

ryhmänä erottaisivat ne muista maailman kielistä?

Alkuperäiskansojen kielet ovat sekä kielitypologisilta ominaisuuksiltaan että alkuperältään hyvin erilaisia. Eräät, kuten saamelaiskielet tai Taiwanilla puhuttavat *gaoshan*-kielet, kuuluvat suuriin kielikuntiin (uralilaisiin ja austronesialaisiin kieliin). Toisaalta alkuperäiskielistä löytyy isolaatteja eli sukukielettömiä kieliä, esimerkiksi Sahalinin saaren alkuperäiskieli nivh tai Bolivian alankoalueen jurakare. Eräät alkuperäisväestöjen kielet ovat rakenteeltaan suhteellisen yksinkertaisia kuten austronesialaisen kielikunnan kielet Taiwanilla tai Tyyntenmeren saarilla, toiset taas äärimmäisen kompleksisia kuten esimerkiksi morfologisesti hyvin monimutkaiset pienet saamelaiskielet tai paleosiperialaiset kielet.³ Monet maailman kompleksisimmista kielistä ovat puhujamäärältään pieniä alkuperäiskansojen kieliä. Varovaisesti voi esittää, että pieni puhujamäärä on eräs rakenteellisen kompleksisuuden mahdollistavista tekijöistä, sillä kun kielien puhujamäärä kasvaa, tämä tapahtuu usein monikielisyyden oloissa ja toisten kielten puhujien kustannuksella aiheuttaen kielikontaktiin liittyvää rakenteellista yksinkertaistumista (Trudgill 2011; Saarikivi 2000).

Monia alkuperäiskansojen kieliä luonnehtii siis puhujayhteisön pieni ko-

ko ja rakenteellinen kompleksisuus. Tämä on usein kytköksissä siihen, että alkuperäiskansojen puhujayhteisöjen elinkeinorakenne eroaa valtaväestöstä. Tyypillisesti kyseessä ovat metsästäjä-keräilijöiden, kalastajien tai nomadien kielet. Tämä heijastuu ilmeisesti jossain määrin myös kielten historiaan ja kehitykseen, esimerkiksi kieliyhteisöjen koon heijastusvaikutuksena. Metsästäjä-keräilijöiden kielillä on tyypillisesti vain joitakin satoja tai tuhansia puhujia (Saarikivi, tulossa). Myös metsästäjä-keräilijöiden kielikunnat ovat melko pieniä ja koostuvat usein vain muutamasta kielestä. Sen sijaan laajalla alueella saattaa olla useita rakenteellisesti tai typologisesti melko samankaltaisia kieliä, jotka kuitenkin eivät kuulu yhteen kielikuntaan. On esitetty käsitys, että paleoliittisella kivikaudella kaikki kieliryhmät ovat olleet tällaisia (Dixon 1997). Mikäli näin on, olisi ihmiskunnan kielellinen diversiteetti ollut suurimmillaan ennen maanviljelyn ja keramiikan valmistuksen alkamista.

Nomadiväestöjen kielet ovat puhujamäärältään selvästi metsästäjä-keräilijöiden kieliä suurempia. Esimerkiksi saamelaiskielten tapauksessa suurporonhoitoon siirtyneen pohjoissaamelaisen väestön kieli on tänään noin 50–100 kertaa suurempi kuin metsästäjä-keräilijä- tai metsästäjä-kalastajaväestön saamelaiskielet (noin 20 000 puhu-

jaa vs. inarin- tai koltansaamen 350 puhujaa). Vastaava suhde on havaittavissa myös metsästäjä-kalastajien puhumien samojedikielten (nganasaani, selkuppi, sajaninsamojedi, puhujamääristä ks. esim. Ethnologue) ja suurporonhoitoon siirtyneiden nenetsien kielten välillä. Siinä missä edellisillä on yleensä ollut muutamia satoja puhujia, lasketaan nenetsin puhujat kymmenissä tuhansissa. Afrikan monet pastoraalit ovat väestömäärältään jopa useita satojatuhansia, kuten karamojongit (IWGIA 2019, 469). Kielet, joilla on satoja tuhansia tai miljoonia puhujia, samoin kuin kielikunnat, joihin kuuluu kymmeniä tai satoja kieliä, ovat mahdollisesti alkaneet syntyä vasta kun maanviljelystä on tullut pääelinkeino. Yhteiskuntien työnjako on moninaistunut ja samalla on syntynyt hierarkkisempia yhteisöjä, eriytyneempiä sosiaalisia rooleja sekä suurempi maaseudun ja kaupungin välinen ero.

Alkuperäiskansayhteiskuntien kirjo on ollut valtava. Monet alkuperäiskansat eivät ole hyödyntäneet metalleja eivätkä keramiikkaa ennen kolonisaatiota, kun taas joidenkin alkuperäiskansojen parissa on syntynyt itsenäisiä metallurgian ja keramiikan traditioita jo tuhansia vuosia sitten. Monet kansat myös ovat liikkuneet laajoilla alueilla sekä maitse että vesitse. Näin esimerkiksi Amazonialla perustettiin ja harjoitettiin hyvin laajoja

kauppa- ja poliittisia verkostoja esikoloniaalisella ajalla (esim. Hornborg 2005; Virtanen 2011, 285). Nämä laajat suhteet ovat vaikuttaneet alkuperäiskansayhteiskuntien muotoutumiseen.

Monille alkuperäiskansayhteisöille on ollut leimallista monikielisyys. Esimerkiksi Länsi-Siperiassa on sama väestö saattanut hallita mansia, hantia ja metsänenetsiä, myöhemmillä vuosisadoilla myös komia ja venäjää. Vastavasti Itä-Siperiassa on kielirepertuaarin kuulunut esimerkiksi jukagiiri, evenki ja jakuutti – myöhemmin myös venäjä. Et-niseksi katsottava identiteetti on usein kytkeytynyt pikemminkin sukulinjaan, alueeseen ja esi-isiin kuin kieleen, joihin taas on suhtauduttu melko pragmaattisesti.

Nykyväestöjen kolonisaation jälkeen alkuperäiskansojen kielelliset kulttuurit ovat muotoutuneet suhteessa uusiin asuttajiin. Tyypillisesti nykyiset alkuperäiskansakulttuurit ovat integroineet itseensä monia hegemonisen kulttuurin käytänteitä tai piirteitä, joskus vapaaehtoisesti, joskus taas pakotetussa assimilaatioprosessissa. Esimerkiksi saamelaiseen kulttuuriin ovat jo 1500–1800-luvuilla kuuluneet monet eurooppalaiset kauppatavarat kuten silkki, kahvi ja tupakka. Usein tiettyjä kulttuurin piirteitä – saamelaisten tapauksessa esimerkiksi uskonnollisia

traditioita ja joikuja – on syrjinnän takia pitänyt piilotella. Toisaalta taas alkuperäiskansojen perinteinen ympäristöteito oli elintärkeää aluetta kolonisoineille valtaväestön jäsenille kuten sademetsäalueelle asettuille eurooppalaisperäisille uudisasukkailla. Näin on alkuperäiskansan ja kolonisoivan väestön välille muodostunut eriasteisia väli-identiteettejä, jotka ovat omaksuneet alkuperäiskansan tapoja. Usein kyseessä on samalla myös assimilaatioprosessi, jossa osa alkuperäisväestöstä on vaihtanut kieltä.

Euroopassa valtaväestön ideologioiden ja teknologioiden kietoutuminen alkuperäiskansojen kulttuuriin näkyy hyvin saamelaiskielissä. Niissä on vanhoja lainoja niin germaanisista, balttilaisista kuin indoiranilaisista kielistä ja saamelaiskulttuurin monet piirteet ovat kehittyneet vuorovaikutuksessa ympäröivien valtiomuodostelmien kanssa. Porojen domestikaatio on alkanut jo vuosituhansia sitten, mutta Kölivuoriston suurporonhoito – nykyisin ehkä keskeisimmin saamelaisuuteen assosioituva kulttuuripiirre – on osaltaan kehittänyt myös vastaamaan eurooppalaisten markkinoiden nahkojen kysyntään ja siinä käytetään monia vanhoja skandinaavisia sanoja (Aikio 2012).

Toisaalta alkuperäiskansojen kielet ovat vaikuttaneet alueen uusien asuttajien kieliin. Kolonialistisiin valtasuh-

teisiin kuuluu usein idea mimesiksestä, valtasuhteessa olevan jäljittäminen tai toistaminen. Taussig (1993) painottaa, että niin sanottu alkuperäisen materialisoituminen omilla tavoilla voi olla tapa tuottaa toimijuutta ja valtaa (ks. esim. Déléage 2013; Lukin & Kuikka, tässä numerossa). Saamelaiskielten tapauksessa esimerkiksi on ilmeistä, että niiden vaikutus muun muassa suomen murteiden sanastoon on varsin huomattava, mutta ensimmäiset systemaattiset tutkimukset aiheesta ovat ilmestyneet vasta kun alkuperäiskansasta on alkanut nousta omia tutkijoita, joilla on hyvä saamen kielen taito (Aikio 2008). On esitetty myös hypoteeseja saamen syvällisestä vaikutuksesta ruotsin ja norjan kehitykseen (Kusmenko 2011), mutta suuri osa ehdotetuista vaikutuksista on todistamattoman hypoteesin asteella.

Kieli, ruumiillisuus ja yhteisö alkuperäiskansojen käsityksessä

Edellä esitetystä käy ilmi, että alkuperäiskansojen kielet ovat hyvin moninaisia ja että alkuperäiskansan kieli on monin tavoin käsite, jonka sisältö on alkuperäiskansatutkimuksen ja kielitieteen lisäksi politiikan tutkimuksen alaa. Jos hyväksytään YK:n alkuperäiskansojen poliittinen määritelmä ja tarkastellaan sen piiriin kuuluvien kansojen erityis-

piirteitä, ei kuitenkaan ole vaikea löytää yhteisiä kulttuuripiirteitä, jotka yhdistävät nykyisiä alkuperäiskansoja ja heidän suhdettaan oman etnisen ryhmänsä kieleen.

Kieli on monista eri osajärjestelmistä koostuva symbolijärjestelmä. Perinteisen jaottelun mukaan siihen kuuluvat mm. äännejärjestelmä, kielen taivutusjärjestelmä ja sanasto. Näistä muodostuvat erilaiset kielessä rakentuvat merkitysjärjestelmät ja niiden ylläpitämät diskurssit, esimerkiksi yhteisöelämän mytologia, uskonto ja etiikka sekä kielillä ilmaistut yksilölliset identiteetit ja ryhmäidentiteetit. Kieleen sisältyvät käsitykset myös sosiaalista suhteista ja niiden järjestelmistä. Se kuvastaa yksilön ja yhteisön käsitystä olemassa olevista asioista (ks. esim. Nascimento da Costa 2016; Saarikivi 2018; Guttorm, tässä numerossa). Esimerkiksi sellaiset länsimaiseen kieliin kuuluvat käsitteet kuin rakkaus, vapaus ja kauneus ovat viime kädessä jaettuihin arvojärjestelmiin liittyviä kulttuurisidonnaisia käsitteitä. Länsimaiseen tietoisuuteen kuuluu esimerkiksi ajatus, että on olemassa rakkautta, joka asuu sydämessä ja on väriltään punaista ja johon liittyy haltioituminen, uskollisuus, vaatimus moraalisesta käytöksestä ja seksuaalinen himo. Monessa muussa kulttuurikontekstissa näiden asioiden kuvaaminen yhdellä käsitteellä

olisi mahdotonta, ja seksuaalisuuden tai haltioitumisen affektit assosioituisivat sydämen ja punaisuuden asemesta toisiin väreihin ja sisäelimiin kuten maksaan.⁴

Oman kielen puhuminen on ruumiillinen kokemus. Jokainen kieli pakottaa jo foneettisella rakenteellaan ruumiin tiettyyn asentoon. Kieleen liittyy eleitä, ja sen sanasto ja fonetiikka mahdollistaa omanlaisensa runouden, epiikan, laulun tai muita kielellisen perinteen ja esittämisen muotoja. Näin kieli kantaa ylisukupolvisia ja kollektiivisiä ruumiillisia identiteettejä, välittää ja tuottaa tietoa eri tavoin kuin jokin toinen kieli. Kieli ilmaisee aina käsitteellisiä yhteyksiä, joille ei ole vastineita muilla kielillä (Porsanger 2007, 236–238; 2011). Jokaisen kielen käsitteiden matriisi, esimerkiksi olioiden nimeäminen ja rajaaminen toisista olioista, tai niiden väliset kielelliset assosiaatiosuhteet, jotka toteutuvat esimerkiksi johto-opissa ja riimeissä, eroavat aina toisista kielistä (ks. suomen kielen osalta esim. Saarikivi 2018). Myös näennäisesti samaa tarkoittavien sanojen merkitykset saattavat olla eri kielissä hyvin erilaisia johtuen erilaisista fyysisistä todellisuuksista. Esimerkiksi suomen metsä on englanniksi *woods* tai *forest*, mutta suomalainen metsä näyttää, tuoksuu ja tuntuu erilaiselta kuin englantilainen, siellä tehdään erilai-

sia asioita ja se suhtautuu eri tavoin asutukseen.

Kieltä itsessään voidaan tarkastella materiaalisena ilmiönä, sillä sitä välitetään ja tuotetaan erilaisissa materiaalisissa konteksteissa (Cavanaugh & Shankar 2017; Siragusa & Virtanen, tulossa). Esimerkiksi ruokailuun tai juomiseen liittyvät tilat ja substanssit, kuten manchineerien kylissä maniokkiolut ja sen ympärille rakentunut yhteisöllinen tila, voivat tuottaa tietynlaista kielenkäyttöä ja keskustelua. Joissakin kulttuureissa puheella, laululla tai puhaltamisella ajatellaan itsellään olevan materiaallinen toimijuus (ks. esim. Echeverri 2015; High 2018; Siragusa & Zhukova, tulossa). Amazoniassa tämä liittyy alkuperäiskansojen käsityksiin erilaisista sosiaalisista järjestelmistä, joissa myös eläin ja monet muut ei-ihmiset ja ei-inhimilliset toimijat ovat keskeisiä ja jossa kieli on eri olentoja yhdistävä tekijä. Myös esimerkiksi hantien karhulaulujen kieli on tällainen arkikielstä poikkeava järjestelmä, joka yhdistää ihmisiä ja eläimiä (Bartens 1986).

Monilla alkuperäiskansoilla on vahvoja oraalisia kulttuureja. Toisaalta on myös sellaisia alkuperäiskansayhteisöjä, joilla on sekä oraalinen että sen pohjalle rakentunut kirjallinen kulttuuri kuten saamelaisilla. Suullisen kulttuurin muodot, kuten tarinankerronta, joiut jne. mahdollistavat esittäjän oman per-

soonallisuuden, luovuuden ja henkilökohtaisten sosiaalisten verkostojen ilmaisemisen. Nämä ovat myös jatkuvasti muuttuvaa. Vuonna 2019 ilmestyi Saksassa antologia, jossa esitellään saamelaisia suullisen perinteen taitajia 500 vuoden ajalta Olaus Sirmasta nykyaikaan. Kirjan nykyesimerkeistä voisi mainita rap-taiteilijat Amocin ja Áilu Vallen sekä runoilija Niillas Holmbergin (Riesler 2019). Säännönmukaisuudesta huolimatta (ks. esim. Niemi, tässä numerossa) suullisen perinteen muodot eivät ole sidottuja länsimaalaiseen kirjoituksen standardeihin, vaan mahdollistavat kulttuuristen merkitysten ilmaisun tunnistettavissa esteettisissä ja tyyllisissä rajoissa (ks. Jouste ym.; Heinikoski tässä numerossa).

Suullisten kulttuurien muuttumisen kirjalliseksi on sanottu olevan ihmiskunnan historian suurimpia muutoksia, erityisesti hierarkkisten, sosiaalisesti eriytyneiden ja suurten yhteisöjen synnyssä (Ong 2002/1982). Kirjojen avulla pystyttiin määrittämään mikä on validia tietoa (ks. esim. Mignolo 1992, 311), ja niiden sisältämä tieto standardisoi esimerkiksi uskonnollisuuteen liittyvän institutionaalisen vallan (Saarikivi & Sinnemäki 2019). Alkuperäiskansoilla on kuitenkin ollut erilaisia kuva- ja graafisia kirjoitusjärjestelmiä, ja kirjoitukseen liittyvän tietokäsityksen leviäminen on

ollut osa eurooppalaisen kolonialismin mukanaan tuomia tietämisen ja maailman hahmottamisen valtasuhteita ja systeemisiä muutoksia.

Jo 1800-luvulta alkaen on ymmärretty, että kulttuurin kirjallistuminen on marginalisoinut ja tuhonnut oraalisia ja toisenlaisia tietämisen tapoja, jotka ilmenevät esimerkiksi itämerensuomalaisessa epiikassa kuten niin sanotussa kalevalaisessa runonlaulussa, saamelaisessa musiikissa tai tarinoissa, tai Länsi-Siperian kansojen rikkaassa suullisessa perinteessä. Jo ennen akateemisen alkuperäiskansatutkimuksen syntyä muodostui esimerkiksi suomalais-ugrialaisten kielten tutkimus väyläksi, jonka kautta oraalisten kulttuurien tietämisen tavat tulivat kansainvälisen tiedeyhteisön tutkimuksen kohteeksi. Tänäpäin myös taiteentutkimus tarkastelee erilaisia tiedontuottamistapoja, jotka ovat läsnä erilaisissa alkuperäiskansojen ilmaisumuodoissa. Toisaalta kirjoitustaidon leviämiseksi on aina ollut ominaista myös vernakularisaatio: uusia kieliä on alettu kirjoittamaan ja niiden käsitteelliset järjestelmät ovat muokanneet ja muokattaneet tuotuja kulttuuritraditioita uusiin oloihin (ks. esim. kristillisen kielien osalta Sinnemäki & Saarikivi 2019).

Alkuperäiskansan määritelmässä huomiota kiinnittää, että vaikka oikeus- ja hallintatapojen olemassaoloa pidetään

alkuperäiskansan määritelmän kannalta keskeisenä, ei kieltä yleensä mainita. Kieli tosin mainitaan ILO:n sopimuksen pykälissä 28 ja 30, joissa mainitaan koulutus ja tiedotus kansojen omilla kielillä, mutta on tosiasia, että monet alkuperäiskansat ovat säilyttäneet etnisen identiteettinsä, asuinalueensa, elinkeinoja, pukeutumisen piirteitä ja sukujen suhdeverkostoja, vaikka ovat menettäneet kielensä. Usein ryhmän kieli tai jokin sille lähisukuinen toinen kieli tai murre on säilynyt jollain alueella. Toisaalta esimerkiksi Suomen saamelaismääritelmässä kieli on yksi saamelaisuuden kriteereistä. Henkilön itse tai ainakin yhden hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on tullut oppia saamen kieli ensimmäisenä kielinä. Saamelaiskäräjät on halunnut korostaa nimenomaan kielikriteeriä periytyneen asemasta. Muutama sukupolvi sitten puhutuista kielistä ei kuitenkaan usein ole luotettavaa dokumentaatiota, mikä on omiaan jättämään osan saamelaisiksi identifioituvista välitilaan saamelaisuuden ja suomalaisuuden rajalle (Lehtola 2012; Sarivaara 2012).

Monissa maissa kuten Yhdysvalloissa suurin osa alkuperäiskansoihin kuuluvasta väestöstä on menettänyt kielensä ja puhuu ainoastaan ympäristön valtakieltä – Yhdysvaltojen tapauksessa englantia. Suomenkaan saamelaisista suurin

osa ei puhu saamea äidinkielenään. Nykypäivän alkuperäiskansoihin kuuluu paljon heitä, jotka eivät puhu enää kansansa kieltä, mutta joiden identiteetti silti tavalla tai toisella kytkeytyy kielen olemassaoloon tai sen merkitykseen ryhmän historiassa (ks. esim. Toivanen, tässä numerossa). Nämä puhutut tai puhumattomat kielet ovat täten osa yksilöiden ja ryhmien identiteettejä. Samalla kielen, musiikin, uskomusten tai materiaalisien kulttuurin rajat osin liukuvia. Puhetkielestä kadonneista kielistä jää aina jäljelle terminologiaa ja diskursseja, joita käytetään paikallisissa valtakielen varianteissa. Valtakielessä saatetaan käyttää vähemmistöidentiteettiin kytkeytyvää etnistä varianttia eli etnolektiä.

Paikallinen ja ekologinen tieto ja alkuperäiskansojen kielet

Monet alkuperäiskansat ovat alkuperäiskansatutkimuksen myötä pystyneet saamaan huomiota perinteisille tietämisen tavoilleen ja tiedoilleen (esim. Kuokkanen 2007; Porsanger 2007; Meyer 2008). Etnografiset tutkimukset ovat myös sitovasti osoittaneet kielen, kulttuurisen identiteetin, paikallisen tiedon, hyvinvoinnin, elinkeinojen ja maankäytön yhteenkietoutuneisuuden. Esimerkiksi kanadalaisia alkuperäiskansayhteisöjä tutkittaessa on todettu, että

kielensä menettäneissä yhteisöissä itsemurhat ja päihiteidenkäyttö ovat monta kertaa yleisempiä kuin kielensä säilyttäneissä yhteisöissä (McIvor ym. 2009).

Oraalisille kulttuureille on tyypillistä tietojen, taiteen ja historian esiintymisen fuusioituneissa kulttuurin genreissä, joiden rajaaminen tai määrittely esimerkiksi tieteksi, taiteeksi ja uskonnoksi ei ole kovin mielekästä, kuten ei myöskään tiedon kategorinen jako luonnontieteelliseen, ihmistieteisiin tai sitten vaikkapa biologiaan, historiaan tai maantietoon. Alkuperäiskansojen tietokäsitystä voi luonnehtia kokonaisvaltaiseksi, holistiseksi. Esimerkiksi saamelainen *duodji*, joka voidaan kääntää käsityöksi, on paitsi käyttöesineitä myös materiaalista semiotiikkaa, joka ilmaisee tunteita ja tietoa. Sikäli kyseessä on jossain määrin kieltä muistuttava merkkijärjestelmä. Helsingin yliopistolla alkuperäiskansojen kielen teemavuonna pidetyssä IYIL2019 Árran-konferenssissa Saamelaisen korkeakoulun professori Gunvor Guttorm puhui siitä, miten duodji kertoo ihmisen elämäkokemuksista ja esteettistä näkemyksistä. Arkielämään liittyvä duodji on siis myös taidetta. Vaikka duodjin muoto, sen tekemiseen tarvittavat työvälineet, materiaalit ja teknologiat saattavat muuttua, siihen liittyvät arvot pysyvät pääpiirteissään samoina. Myös saamenkielinen terminologia säilyy osit-

tain silloinkin kun duodjista puhutaan esimerkiksi suomeksi. Toisaalta duodjin tekeminen on itsessään mahdollisuus oppia ja säilyttää kieltä, sillä saamelaiskielet ovat mukautuneet juuri tällaisen käsityön työvaiheiden, raaka-aineiden, tekniikoiden tai käytön kuvaukseen.

Perinteinen ekologinen tieto on sekä verbaalista että nonverbaalista. Nämä ovat läsnä yhtä lailla käytänteissä, tarinoissa, lauluissa, käsitöissä ja taiteessa, jotka välittävät sukupolvien välisiä yhteisöllisiä ja yksilöllisiä kokemuksia. Näihin esitys- tai perinnemuotoihin on sisällynyt myös tietoja ryhmän alkuperästä, historiasta, tai ympäristöstä kuten eläimistä ja kasveista, niiden alkuperäistä, paikoista ja merkityksestä yhteisölle, niiden historiasta ja niin edelleen. Kielellinen kulttuuri koostuu esimerkiksi sananlaskuista, epiikasta, lauluista, saduista ja tarinoista. Alkuperäiskansojen kielissä on läsnä monien sukupolvien aikana välitetty käsitys maailmasta ja ekologinen tieto. Ne välittyvät rakenteissa, sanastossa ja paikannimissä. Esimerkiksi arktisten alueiden kielten runsas lumiterminologia on laajasti tunnettu tosiseikka, joka liittyy sukupolvien aikana kasautuneeseen tietoon ja kehittyneisiin käytänteisiin (ks. esim. Gaup Eira 2012; Gaup Eira ym. 2018). Vastaavasti pohjoissaamen kielessä on hyvin monimuotoinen poroihin liittyvä sanasto, jos-

sa porot luokitellaan iän, karvan värin ja sukupuolen mukaan ja poron osia kutsutaan monin eri sanoin.

Monipuolisen esimerkin paikkatiedon ja kielen suhteista tarjoaa maasto-terminologia. Suomen yleiskielessä maastonkohoumaa voidaan nimittää muun muassa termeillä vuori, mäki, vaara ja tunturi. Näistä mäki on yleensä pienempi, vuori suurempi. Vaara ja tunturi ovat lähinnä kasvillisuuden ja sijainnin mukaan määrittäviä entiteettejä. Pohjoissaamen kielessä maastonkohoumia taas luokitellaan monipuolisesti muun muassa niiden muodon ja niissä esiintyvän kasvillisuuden mukaan. Esimerkiksi pyöreähuippuinen tunturi on *oavvi*, terävähuippuinen taas *čohkka*, paljas tunturinlaki on *čearru*. Metsää kasvava maankohouma on *várri*, ikilumessa oleva suuri vuori *gáisa*. Suomen tunturisanan saamelainen lähde, jota vastaa nykypohjoissaamen *duottar* taas tarkoittaa lähinnä ”ylänköä” tai ”ylämaata”. Murteissa on monia muitakin maankohoumia tarkoittavia sanoja. Vuoren rinteillä esiintyy niin ikään monia käsitteitä, joille suomen kielestä ei löydy täsmällistä käännösvastinetta. Paikka, jossa vuorenrinteellä on lunta, on *bielva*, pälvi. Jos kyseessä on ikilumi, lumipaikka on *jássa*. Nämä ja niidenkaltaiset termit kuvaavat ihmisten kokemuksia ja vuorovaikutusta ympäristönsä kanssa.

Yhdellä ja samallakin alueella voivat eri väestöryhmät käyttää erilaisia paikannimistöjä, jotka myös kuvaavat erilaista tapaa hahmottaa sosiaalista todellisuutta, paikallisia kokemuksia sekä kognitiivisia karttoja. Apurinä-alueella keski-Purusjoella Amazonas-osavaltiossa Brasiliassa monet ei-alkuperäiskansaväestön edustajat tuntevat ainoastaan pääjoen sivujokien nimet, kuten Tumiä, Seruini ja Assimä. Tumiä-jokeen laskee valtava määrä pienempiä sivujokia, joilla on omat nimensä joita aluetta pitkään asuttaneet apurinät käyttävät. Tumiä-joen nimi tulee apurinä-termistä *tsumi*, joka tarkoittaa matoa, ja *ā*-lopusta viittaa nestemäiseen elementtiin, eli Tsumiä tarkoittaa Madonjokea. Tämän sivujoet, muun muassa Atrairakalan joki (Sankyā), Juari-puunjoki (Kuriwā), Bambunjoki (Purenaruā) ja Acainjoki (Tsapyryā), ovat tuntemattomia alueen uusasuttajille. Kalojen tai kasvien nimet jokien nimissä ovat yleisiä ja viittaavat apurinojen huomioihin joenvarsilla. Monet heidän sukupolvensa ovat liikkuneet ja eläneet tällä laajalla alueella ja havainneet eläimistön ja kasvien verkostoja ja keskittymiä. Nimet eivät kuvaa pelkästään luonnonvaroja, vaan niitä ei-ihmisiä ja ei-inhimillisiä olentoja, jotka asuttavat tiettyjä paikkoja (Virtanen 2015; 2019). Näiden lisäksi paikannimet voivat kuvata myös tapahtumia, joita yhteisö on ko-

kenut. Saamelaisessa nimistössä on monia samanlaisia piirteitä: kerrallisiin taapahtumiin liittyviä nimiä, luontoa asutaviin henkiin (seitoihin) liittyviä nimiä ja luontoa monipuolisesti kuvaavia nimiä (vrt. esim. Valtonen 2014).

Alkuperäiskansan kielen kulttuurista merkitystä havainnollistaa edelleen deiktisen järjestelmän eli suuntia ilmaisevien sanojen tarkastelu. Esimerkiksi ilmansuuntien järjestelmä on moderneissa länsimaisissa tieteissä saman meridiaanijärjestelmän mukainen. Maa ilman alkuperäiskansojen kielissä tyypillisiä ovat ilmansuuntien järjestelmät, jotka liittyvät luonnollisiin rajoihin kuten joen laskusuuntaan (jokea ylös, jokea alas) tai sitten rannikon tai vuoren rinteiden sijaintiin suhteessa puhujaan. Tutkimuksessa on kuvattu myös kieliä, joissa on ns. absoluuttinen deiktinen järjestelmä, ts. sellaiset sanat kuin ”pohjoinen”, ”etelä”, ”itä” ja ”länsi” ovat käytössä myös silloin kun suomen kaltainen kieli käyttää ”oikean” ja ”vasemman” kaltaisia suhteellisia käsitteitä (Bloom ym. 1996).

Esimerkiksi vielä 2000-luvulla pohjoissaamen murteissa käytetään ainakin jossain yhteyksissä ilmauksia pohjoinen (*davvi*) ja etelä (*mátta*, *lulli*) viittaamaan pikemminkin joen ylä- ja alajuoksuun kun varsinaiseen pohjoiseen tai etelään. Suomen Lapissa tämä tarkoittaa tavallisesti sitä, että *davvi* on luoteessa ja *lulli*

kaakossa, sillä suurin osa joista on tämän suuntaisia. Pohjoissaamelaisilla poronhoitajilla on ollut käytössä myös suomen murteissa tuntematon tapa hahmottaa sijaintia kahden samansuuntaisen joen välisellä kairalla (*skáidi*). *Skáidi* tarkoittaa siis maa-aluetta, joka sijaitsee kahden joen välissä usein luode–kaakko-suunnassa ja ne ovat keskeisiä maasto-orientaation yksikköjä nimenomaan poronhoitajien kielessä.

Alkuperäiskansojen kulttuuriseen ja paikalliseen tietoon liittyvät keskeisesti myös arvot. Kieli kuvaa asioiden sosiaalista järjestystä maailmassa ja heijastaa siten kunkin yhteisön muuttuvia sosiaalisia suhteita. Se kertoo esimerkiksi sukulaisuussuhteista tai omistussuhteista. Se ilmaisee, kuinka ihmisten tulee elää ja suhtautua toisiinsa ja kantaa käsityksiä ihmisten rooleista ja vastuusta ihmisten, ihmisyyhteisöjen ja ympäristön vuorovaikutussuhteissa.

Saamelaisessa maankäytössä ilmeviä omistussuhteita voisi kuvata käytösuhteiksi. Esimerkiksi paikannimissä on tavallista ilmaista aluetta käyttävän suvun tai henkilön nimi. Nämä käyttösuhteet oli yleensä tunnustettu lapinkylän eli siidan toisten asukkaiden toimesta. Tutkimuksessa on todettu, että myös Ruotsin laki piti pitkään saamelaisten maankäyttöä talonpoikien maanomistukseen rinnastuvana (Korpijaakko-

Labba 2002; Joonas 2019). Toisaalta saamelaisen kulttuurin sisältä katsottuna kalajärviä tai metsästysmaita hallinnoi ihmisen ja luonnon tai ympäristön suhde, mikä ilmenee esimerkiksi seitojen kunnioittamisessa. Seidat olivat yhteisön tuntemia palvontapaikkoja, esimerkiksi kiviä tai muita luontokohteita, joissa kunnioitettiin kalastuksen ja metsästyksen onnistumisesta vastuussa olevia henkiä. Järven henkeä voi pitää myös järven personifikaationa. Aluetta hyödynnivät suvut olivat vastuussa seidan pitämisestä tyytyväisenä. Samalla saamelainen omistussuhde maankäyttöön saattoi olla joustava, ja kuka tahansa satunnainenkin henkilö saattoi kalastaa järvellä, jos kunnioitti seitaa eikä käyttänyt liikaa luonnon resursseja.

Brasilian Amazonialla voidaan huomata, miten arvot suhteessa ympäristöön eivät tule ilmi ainoastaan puheen sisällössä, vaan näkyvät myös alkupe-
räiskansojen kielten rakenteissa. Esimerkiksi apurinä-kansan ajattelussa tiettyjä ympäristöön liittyviä elementtejä kuten paikkoja tai jokia eivät ihmiset voi omistaa, eivät edes apurinät itse (ks. Virtanen 2015; Freitas & Facundes 2018). Ympäristö on kaikkien ihmisten, menneiden ja tulevien sukupolvien elinehto. Täten kieli kuvastaa yhteisön arvojärjestelmää. Eläimillä ja kasveilla on monien Amazonian alkuperäiskansojen

mukaan ns. ei-ihmisomistajia, jotka pitävät huolta siitä, että eläimiä ja kasveja kunnioitetaan ja kohdellaan hyvin, ja joiden kanssa luonnonresurssien käytöstä voidaan neuvotella. Monista Amazonian kielistä löytyy termi, joka kuvaa tällaista omistajaolentoa ja -henkeä (Fernández-Llamazares & Virtanen 2020). Apurinoilla sama termi (*awítetxi*), kuvaa omistajaa, mutta samalla myös johtajaa, ja sitä käytetään myös ihmisyyhteisöistä. Apurinä-kylän johtaja on siis kielen näkökulmasta myös apurinojen omistaja (Virtanen 2019, 333). Omistajuuteen kuuluu aina siten vuorovaikutussuhde, huolenpito ja kunnioitus. Portugaliksi virkamiehille puhuessaan apurinät kuitenkin ilmaisevat asiat toisin ja eivät esim. puhu eläinten ja puiden omistajista, koska tämän ymmärtämiseksi heidän pitäisi esittää laajemmin omia näkemyksiään sosiaalisista suhteista ja olioiden välisestä riippuvuuksista. Kielen käyttö voi olla myös strategista yhteisymmärryksen saamiseksi valtion poliittisten toimijoiden kanssa (Virtanen & Honkasalo 2020, 76).

Koska maailman kielellinen, kulttuurinen ja luonnon diversiteetti ovat pitkälti sijoittuneet samoille maantieteellisille alueille, ne ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Monet maailman rikkaimmista ekosysteemeistä ovat muodostuneet ihmisten ja ympäristön vuo-

rovaikutuksessa alkuperäiskansojen asuma-alueilla (Maffi 2007; Maffi & Woodley 2010; IPBES 2019). Siksi esimerkiksi Amazonin sademetsän ja arktisten alueiden ilmastonmuutoksella ja ekologisilla kriiseillä on suuri vaikutus myös kieliin. Hakkuut, kaivostoiminta ja muut isot infrastruktuurihankkeet vaikuttavat paikallisten mahdollisuuksiin pitää yllä kielidiversiteettiä ja perinteistä tietoa. Tämä taas vaikuttaa koko planeettaan.

Alkuperäiskansojen oma poliittinen tietoisuus kielestään ja oikeuksistaan

Edellä on käsitelty alkuperäiskansojen kielen ja kulttuurin välisiä suhteita ja käsitelty kielen merkitystä alkuperäiskansojen elämässä. Niiden valossa voi ymmärtää, että alkuperäiskansojen kielten säilyminen tai vastaavasti kielellinen assimilaatio valtavaestöön ja -kulttuurin on paljolti riippuvainen mahdollisuuksista säilyttää perinteiset asuinalueet ja elinkeinot. Nousevan koulutustason ja muuttuvan työelämän oloissa osa alkuperäiskansasta saattaa jättää perinteiset asuinalueensa ja muuttaa esimerkiksi kaupunkikeskuksiin harjoittamaan uusia elinkeinoja. Prosessiin liittyy usein kielellinen muutos. Muuttoliikkeeseen saattavat johtaa myös maa- ja metsätalouden liittyvät kysymykset. Jos pyyntielinkei-

noille, keräilylle tai nomadismille ei ole mahdollisuutta esimerkiksi kaivostoiminnan tai metsätalouden takia, ovat alkuperäisväestöt usein pakotettuja siirtymään enemmistöväestön elintapoihin kokonaan tai osittain, mikä vaikuttaa suuresti myös kieleen ja sen resursseihin. Kielelliset ja kulttuuriset oikeudet ovat näin kietoutuneet kysymykseen maan hallinnasta.

Saamelaisten tietoisuus omasta kielestään ja sen merkityksestä on sekin vuosisatoja vanha. Jelena Porsanger ja Irja Seurujärvi-Kari (tulossa) esittelevät satojen vuosien takaisia saamelaisia, joita voidaan pitää saamen kieliaktivisteina. Esimerkinä voidaan mainita jo edellä mainittu saamelainen pappi Olaus Sirma, joka syntyi 1600-luvun puolivälissä ja joka käänsi muun muassa katekismuksen saameksi. Hän myös kirjoitti joikuja ja oli siten kirjoitetun saamelaiskielen pioneeri. Sirma oli kotoisin Oranjärveltä nykyisen saamelaisalueen ulkopuolelta, ja hänen äidinkieltensä lienee ollut jokin sittemmin sammunut saamelaiskieli. Muista varhaisista saamelaisajattelijoina voisi mainita saamelaisen tiedon, kulttuurin ja kieltentutkimuksen edeltäjän poronhoitaja Johan Turin (1854–1936), joka kirjoitti tarinoita ja runoja saameksi, sekä professori Israel Ruongin (1903–1986), joka tutki saamelaisista kulttuuria. Näiden töiden jatkaji-

na on suuri joukko saamelaisia tutkijoita. Jo ensimmäiset saamelaiset tutkijat osoittivat kieliäsioiden lisäksi saamelaisen syklisen aikakäsityksen sekä ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen merkityksen saamelaiskulttuurille. (Porsanger & Seurujärvi-Kari, tulossa.) Saamelaisen aktiivisuus oman kielensä ja suullisen perintensä puolesta on merkittävää kansainvälisestikin.

Kansainvälisestä kontekstista voidaan mainita, että jo vuonna 1923 Pohjois-Amerikan haudenosaaneejohtaja Deskaheh matkusti Geneveen tavoitteenaan päästä silloisen Kansainliiton kulttavaksi vaatimaan kansalleen oikeuksia elää oman hallintotapansa, kulttuurinsa ja filosofisten ajatustensa mukaisesti. Hän odotti vuoden pääsyä kuultavaksi, eikä häntä otettu vastaan. Hän kuitenkin piti puheita, ja erityisesti puhe, jonka hän piti New Yorkiin palatuaan ennen kuolemaansa, on ollut tärkeä alkuperäiskansojen oikeuksien liikkeelle. Myös vuonna 1925 maori-johtaja Ratana suuntasi Geneveen kertomaan, miten maorien ja valloittajien sopimuksia ja siten alkuperäiskansaväestön maa- ja metsätalouden oikeuksia oli loukattu. Myöskään hän ei saanut vastaanottoa, mutta kansainvälinen oikeus alkoi kiinnittämään enemmän huomiota alkuperäiskansojen tilanteeseen. (Watana 2016, 133.)

Keskeiseksi alkuperäiskansojen

järjestäytymisen muodoksi on kehitynyt YK:n pysyvä alkuperäiskansojen foorumi. Kielet on myös mainittu alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksessa (UNRIP), joka oli pitkään valmistelussa ja hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 2007. Sen 13. artikkelissa mainitaan oikeus omaan kieleen seuraavasti:

Alkuperäiskansoilla on oikeus elvyttää, käyttää, kehittää ja siirtää tuleville sukupolville historiaansa, kieliään, suullisia perinteitään, kirjoitusjärjestelmää ja kirjallisuuttaan sekä oikeus nimetä ja säilyttää omat yhteisön-, paikan- ja henkilönnimensä.

Ja 14. artikkelissa:

Alkuperäiskansoilla on oikeus perustaa omia koulujärjestelmiä ja -laitoksia, jotka antavat opetusta niiden omilla kielillä niiden kulttuurisiin opetus- ja oppimismenetelmiin soveltuvalla tavalla, sekä oikeus ohjata niitä.

Suomi on myös vuonna 2013 allekirjoittanut aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta tehdyn vuoden 2003 Unescon yleissopimuksen. Kieli kuuluu aineettoman kulttuuriperinnön piiriin. Samalla se on kuitenkin kietoutunut myös ympäristöön ja on olemukseltaan aineellistakin perintöä, esimerkiksi nimettyjä paikkoja ja paikkatietoutta sekä tapaa jäsentää ympäristö. Tapa

puhua muodostuu erilaisissa ympäristöissä ja toisaalta ympäristöjä luodaan kielen avulla. Monet alkuperäiskansojen jäsenistä asuvat nykyään kaupungeissa, mikä muuttaa kulttuuriperintömaisia. Alkuperäiskansojen edustajat kaupungeissa voivat silti osallistua kulttuuriperinnön ja ympäristön monimuotoisuuden jatkuvuuteen esimerkiksi kouluttautumalla tai niitä edistävillä työtehtävillä. Samalla alkuperäiskansat tuovat urbaaneihin tiloihin kulttuurista moninaisuutta (esim. Virtanen 2012).

Useimmissa maissa alkuperäiskansojen kieliä ei pitkään voinut opetella valtion tarjoamissa kouluissa. Vasta alkuperäiskansaliikkeen myötä esimerkiksi Brasilian perustuslaissa taatiin oikeudet omaan kieleen. Kouluopetuksessa voidaan vahvistaa kielen ohella paikallisesti tuotettuja tietoja ja taitoja. Moni vanhempi myös yritti suojella lastaan syrjinnältä eikä siksi opettanut heille omaa kieltään erityisesti kaupungeissa. Nyt heitä, jotka eivät puhu omaa kieltään, ei useinkaan pidetä täysiarvoisina oman kansansa jäseninä. Näin on myös monissa muissa maissa.

Tänään maailman eri alueilla asuvia alkuperäiskansoja koskettavat samantyyppiset valtasuhteista juontuvat haasteet, jotka liittyvät maa-, kulttuuriperintö, koulutus- tai kielioikeuksien toteutumiseen. Alkuperäiskansojen tilan-

teen kokonaisvaltainen huomioiminen on oleellista alkuperäiskansojen kielten jatkuvuudelle ja vahvistamiselle. Kielen oppiminen on paljon muutakin kuin sanaston ja kieliopin hallintaa. Se on myös alkuperäiskansojen sosiaalisten suhteiden, arvojen ja opetustapojen huomioimista. On hyvä muistaa ja juhlistaa puhuttuja alkuperäiskansojen kieliä sekä alkuperäiskansojen työtä kieltensä puolesta, myös vuoden 2019 jälkeen.

Numeron artikkelit

Tämän teemanumeron artikkelit kuvaavat eri tavoin yllä käsiteltyjä alkuperäiskansojen kielten ja kulttuurisen tietoisuuden, modernisaation ja enemmistö- ja vähemmistökulttuurien limittymisen aspekteja.

Jarkko Niemen artikkeli nenetsien ja hantien lauluista käsittelee suullisten kulttuurien ominaispiirteitä ja niiden kytköstä musiikkiin ja esittämisenreihin. Hän korostaa myös kielen symbolisen ja materiaalsen luonteen oikeaa ymmärtämistä väylänä alkuperäiskansojen kulttuurin tuntemiseen.

Marko Jousteen, Markus Juutisen ja Eino Koposen artikkeli käsittelee yhden koltansaamelaisen *leu'dd*-laulajan kieltä ja sen kautta kulttuurista performanssia, oraalista muistitietoa, kielen variaatioita ja yhteisön muutosta sekä vanhan pe-

rinteen ylläpitämisen vaikeuksia moderneissa oloissa.

Hanna Guttormin autoetnografinen artikkeli saamen kielen oppimisesta on kuvaus alkuperäiskansakulttuurin ja enemmistöläisyyden välitilasta, jonka osattomuus kielestä aiheuttaa, ja samalla ilosta, jota kielen takaisinottaminen tuottaa. Artikkelin myös luotaa eri kielisiin ja kieliyhteisöihin liittyviä tietämisen tapoja yksilön kokemuksen kautta.

Rauni Äärelän artikkeli kuvaa kielen takaisinottoa ja suojelua saamelaisen kielipesän arjessa, sekä käytännön metodeja, joilla uhanalaista alkuperäiskansan kieltä elvytetään. Artikkelin osoittaa myös kielen ja kulttuurin oppimisen välisen yhteyden käytännön tasolla.

Saila Heinimäen artikkeli on kuvaus saamen kielten performatiivisesta käytöstä poliittisessa aktivismissa ja niiden avulla rakennetuista merkityksistä enemmistökielissä ja kansainvälisissä matriisissa. Se on samalla myös kuvaus nykyalkuperäiskansa-aktivismista monikielissä ympäristössä.

Numerossa on myös kaksi katsusta, jotka käsittelevät alkuperäiskansakulttuurien kielellistä modernisaatiota ja kielen säilyttämisen vaikeutta. Karina Lukin ja Eeva Kuikka vertailevat nenetsien ja tšuktšien kaunokirjallisuutta ja pohtivat enemmistö- ja alkuperäiskielten käyttöä, kulttuurista in-

tegraatiota ja alkuperäiskansaisuuden representaatiota erityisesti Neuvostoliiton kontekstissa. Kun suurin osa alkuperäiskansa-aktivismista on syntynyt täysin erilaisessa länsimaaisessa kontekstissa, on vähemmän antagonistisen ja integraation ambivalentimmin suhtautuvan neuvostokontekstin käsittely tärkeä vertailukohta alkuperäiskansaliikkeen mahdollisuuksien ymmärtämiseen. Reetta Toivasen katsaus merisaamelaisen kulttuurin elvyttämiseen taas kuvaa saamelaisuuden, suomalaisuuden ja norjalaisuuden ”välitilaihmissen” kamppailua omasta kulttuurisesta identiteetistään tilanteessa, jossa kielellisesti assimiloituneet ihmiset eivät koe kulttuurista kompetenssiaan riittävän autenttiseksi.

VIITTEET

1. Venäjällä lainsäädäntö ei tunne alkuperäiskansan käsitettä. Sitä lähellä on kuitenkin pohjoisen vähälukuisen kansan (ven. коренный малочисленный народ севера) käsite. Nämä 44 erikseen nimettyä kansaa, jotka on listattu jo Neuvostoliiton lainsäädännössä, ovat metsästäjä-keräilijöitä, paimentolaisia ja kalastajia ja elävät perinteisillä alueillaan vähemmistöinä (ks. esim. Saarikivi & Toivanen 2015).
2. Ks. esim. <https://www.delfi.ee/news/pae-vauudised/eesti/setod-uurivad-polisrahva-staatuse-saamise-voimalusi?id=64936122>; <https://www.ruijan-kaiku.no/nasjonal-minoritet-eller-urfolk-hva-er-kvenene-tjent-med/>
3. Kielten kompleksisuuden mittaaminen ei ole yksiselitteistä, mutta esimerkiksi morfologisten prosessien ja äännejärjestelmän monimutkaisuudessa on kuitenkin huomattavia eroja kielten välillä (ks. esim. Miestamo ym. 2008).

4. Esimerkiksi komin kielessä suomen ilmausta ”rakkaani” vastaisi *menim musa*, kirjaimellisesti minun maksaiseni. Ilmaisu liittyy yleiseen euraasialaiseen käsitykseen, jonka mukaan voimakkaat affektit asuvat maksassa.

LÄHTEET

- Aikio, Ante (2008) *Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulun yliopisto.
- Aikio, Ante [Luobbál Sámmol Sámmol Ánde] (2012) *An Essay on Saami ethnolinguistic prehistory*. Teoksessa Petri Kallio & Riho Grünthal (toim.) *A Prehistoric Linguistic Map of Northern Europe*. MSFOu 266. Helsinki: Société Finno-Ougrienne, 63–117.
- Bartens, Raija (1986) *Siivekkäille jumalille, jalallisille jumalille: mansien ja hantien runoutta*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. Helsinki: SKS.
- Battiste, Marie (2004) *Unfolding the lessons of colonization*. Teoksessa Cynthia Sugars (toim.) *Unhomely States: Theorizing English-Canadian Postcolonialism*. Ontario: Broadview Press, 209–220.
- Bloom, Paul, Garrett, Merill F., Nadel, Lynn & Peterson, Mary A. (toim.) (1996) *Language and Space*. Tucson: MIT Press.
- Cavanaugh, Jillian & Shankar, Shalini (toim.) (2017) *Language and Materiality: Ethnographic and Theoretical Explorations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Déléage, Pierre (2013) *Inventer l'écriture: Rituels Prophetiques Et Chamaniques Des Indiens d'Amerique Du Nord, Xviii-Xixe Siecles*. Paris: Les Belles Lettres.
- Dixon, R.M.W. (1997) *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Echeverri, Juan A. (2015) *Cool tobacco breath: the uses and meanings of tobacco among the People of the centre*. Teoksessa Andrew Russell & Elizabeth Rahman (toim.) *The Master Plant: Tobacco in Lowland South America*. London: Bloomsbury Academic Publishing, 107–129.
- Ethnologue. Eberhard, David M., Simons, Gary F. & Fennig, Charles D. (toim.) (2020) *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-third edition. Dallas, Texas: SIL International. <http://www.ethnologue.com> (Tarkastettu 20.12.2019.)
- Fernández-Llamazares, Fernando & Virtanen, Pirjo Kristiina (2020) *Game Masters and Amazonian Indigenous Views on Sustainability*. *Current Opinion in Environmental Sustainability* 43, 70–82.

- Freitas, Marília Fernanda Pereira de & Facundes, Sidney da Siva (2018) *Considerações sobre a posse nominal em Apurinã (Aruák)*. Boletim do Museu Paraense Emílio Goeldi. Ciências Humanas 13, 3, 645–662.
- Gaup Eira, Inger Marie, Oskal, Anders, Hanssen-Bauer, Inger & Mathiese, Svein Disch (2018) Snow cover and the loss of traditional indigenous knowledge. *Nature Climate Change* 8, 11, 928–931.
- Gaup Eira, Inger Marie (2012) *The Silent Language of Snow: Sámi Traditional Knowledge of Snow in Times of Climate Change*. UIT The Arctic University of Norway.
- Gerskovich, Evan (2019) A Russian Ethnic Group Leader Set Himself on Fire. But Will It Make a Difference? *The Moscow Times* Sep 23 2019.
- Hornborg, Alf (2005) Ethnogenesis, regional integration, and ecology in prehistoric Amazonia. Toward a system perspective. *Current Anthropology* 46, 4, 589–607.
- High, Casey (2018) Bodies that speak: languages of differentiation and becoming in Amazonia. *Language & Communication* 63, 65–75.
- IPBES (2019) *Global assessment report of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. S. Diaz, J. Settele, E. S. Brondizio, H. T. Ngo et al. (toim.) UN-IPBES. <https://ipbes.net/global-assessment> (Tarkastettu 10.12.2019.)
- ILO (1989) *Yleissopimus nro. 169. Itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansat*. https://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/ilo_169.pdf (Tarkastettu 10.12.2019.)
- IYIL 2019. <https://en.iyil2019.org/category/news/> (Tarkastettu 20.1.2020.)
- IWGIA (2019) *The Indigenous World 2019*. Copenhagen: IWGIA.
- Joonas, Juha (2019) Ikimüistoinen oikeus - tutkimus Lapin alkuperäisistä maa- ja vesioikeuksista. *Juridica Lapponica* 46.
- Korpajaakko-Labba, Kaisa (2000) *Saamelaiden oikeusasemasta Suomessa: kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyysajan alkuun*. Kautokeino: Sámi instituuthtta.
- Kusmenko, Jurij (2011) *Die Skandinavische Einfluss auf die Skandinavische Sprachen*. Berlin: Nordeuropa-Institut. 2. durchgesehene Aufgabe. Berliner Beiträge zur Skandinavistik.
- Lehtola, Veli-Pekka (2012) *Saamelaiset suomalaiset: kohtaamisia 1896-1953*. Helsinki: SKS.
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) *Saamelaiskiista. Sor-*
- taako Suomi alkuperäiskansaansa?* Helsinki: Into.
- Kuokkanen, Rauna (2007) *Reshaping the University: Responsibility, Indigenous Epistemes, and the Logic of the Gift*. Vancouver/Toronto: University of British Columbia Press.
- Kuortti, Joel, Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) (2007) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Maffi, Luisa (2007) Biocultural diversity and sustainability. Teoksessa Jules Pretty ym. (toim.) *Sage Handbook on Environment and Society*. London: Sage, 267–277.
- Maffi, Luisa & Woodley, Ellen (2010) *Biocultural Diversity Conservation: a Global Sourcebook*. London: Earthscan.
- McCaslin, Wanda D. & Breton, Denise C. (2008) Justice as healing. Going outside the colonizers' cage. Teoksessa Norman K. Denzin, Yvonne Lincoln & Linda Tuhiwai Smith (toim.) *Handbook of Critical and Indigenous Methodologies*. London: Sage, 511–530.
- Miestamo, Matti, Sinnemäki, Kaius & Karlsson, Fred (2008) *Language Complexity. Typology, Contact, Change*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Ong, Walter J. (2002/1982) *Orality and Literacy: The Technologizing of the World*. With additional chapters by John Hartley. London/ New York: Routledge.
- McIvor, Onowa, Napoleon, Art & Dickie, Kerissa M. (2009) Language and culture as protective factors for at-risk communities. *Journal de la santé autochtone*, novembre, 6–25.
- Meyer, Manulani Aluli (2008) Indigenous and authentic. Hawaiian epistemology and the triangulation of meaning. Teoksessa Norman K. Denzin, Yvonne Lincoln & Linda Tuhiwai Smith (toim.) *Handbook of Critical and Indigenous Methodologies*. London: Sage, 217–232.
- Mignolo, Walter D. (1992) On the colonization of Amerindian languages and memories: Renaissance theories of writing and the discontinuity of the classical tradition. *Comparative Studies in Society and History* 34, 2, 301–330.
- Mignolo, Walter D. (2012) *Local Histories/ Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- Minde, Henry (2008) The destination and journey: Indigenous peoples and the United Nations from the 1960s through 1985. Teoksessa Henry Minde (toim.) *Indigenous Peoples: Self-Determination, Knowledge and Indigeneity*. Delft: Eburon Academic Publishers, 49–86.
- Nascimento da Costa, Patricia (2016) *Pupykarypikarawa athe. (Nós somos índios). Língua e identidade apurinã (aruk): Estudos baseados em relatos contemporâneos*. Pro gradu -työ. Universidade Federal de Pará, Brasília.
- Porsanger, Jelena (2007) *Bassejoga čáhci: gáldut nuortasámiid oskkoldaga birra álgoálbmot-metodoloojijaid olis*. Käräšjohka: Davvi Girji.
- Porsanger, Jelena (2011) The Problematisation of the Dichotomy of Modernity and Tradition in Indigenous and Sami contexts. *Diedut* 1, 225–252.
- Porsanger, Jelena & Seurujärvi-Kari, Irja (tu- lossa). The Forerunners of Sámi methodological thinking – Sámi dutkama máttut. Teoksessa Pirjo Kristiina Virtanen, Piigga Keskitalo & Torjer Olsen (toim.) *Indigenous Research Methodologies in Sámi and Global Contexts*.
- Riesler, Michael (toim.) (2019) *Worte verschwinden / fliegen / zum blauen Licht: Samische Lyrik von Joik bis Rap*. Samica 4. Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.
- Romaine, Suzanne (2015) The global extinction of languages and its consequences for cultural diversity. Teoksessa Heiko Marten, Michael Riessler, Janne Saarikivi & Reetta Toivanen (toim.) *Cultural and Linguistic Minorities in the Russian Federation and the European Union. Comparative studies on equality and diversity*. Springer, 31–46.
- Saarikivi, Janne (2000) Kontaktiähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. *Viritäjä* 3, 104, 393–415.
- Saarikivi, Janne (2011) Saamelaiskieleet. Nykypäivää ja historiaa. Teoksessa Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (toim.) *Saamentutkimus tänään*. Tietoliipas. Helsinki: SKS, 177–219.
- Saarikivi, Janne (2018) *Suomen kieli ja mieli*. Helsinki: Teos Kustannus.
- Saarikivi, Janne (tu lossa) The Divergence of Proto-Uralic. Teoksessa Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Jelena Skribnik (toim.) *Oxford Handbook of Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Saarikivi, Janne & Toivanen, Reetta (2015) Change and maintenance of plurilingualism in the Russian Federation and the European Union. Teoksessa Heiko Marten, Michael Riessler, Janne Saarikivi & Reetta Toivanen (toim.) *Cultural and Linguistic Minorities in the Russian Federation and the European Union. Comparative studies on equality and diversity*. Heidelberg: Springer, 3–29.
- Sarivaara, Erika (2012) Statuksettomat saamelaiset. *Diedut* 2/2012.

- Seurujärvi-Kari, Irja (2003) Laula-Renberg, Elsa. https://saamelaisensyklopedia.fi/wiki/Laularenberg,_Elsa (Tarkastettu 22.12.2019.)
- Seurujärvi-Kari, Irja (2012) *Ale jaskkot eatni-giella. Saamelaisliikkeen ja saamen kielen vaikutus saamelaisten identiteettiin*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Sinnemäki, Kaius & Saarikivi, Janne (2019) Sacred language: Reformation, nationalism, and linguistic culture. Teoksessa Anneli Portman, Jouni Tilli & Robert H. Nelson (toim.) *On the Legacy of Lutheranism in Finland. Societal Perspectives*. Helsinki: SKS, 39–68.
- Siragusa, Laura & Olga Zhukova (tulossa) In the event: blurring boundaries between language and materiality by 'blowing specific words'. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*.
- Siragusa, Laura & Virtanen, Pirjo Kristiina (toim.) (tulossa) Special issue The Materiality of Indigenous Languages and the Environment. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*.
- Skutnabb-Kangas, Tove (2003) Linguistic diversity and biodiversity: The threat from killer languages. Teoksessa Christian Mair (toim.) *The Politics of English as a World Language. New Horizons in Postcolonial Cultural Studies*. Amsterdam/New York: Rodopi, 31–52.
- Taussig, Michael (1993) *Mimesis and Alterity. A Particular History of the Senses*. London: Routledge.
- Trudgill, Peter (2011) *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford: Oxford University Press.
- Unesco (2020) *Upcoming Decade of Indigenous Languages (2022–2032) to focus on Indigenous language users' human rights*. <https://en.unesco.org/news/upcoming-decade-indigenous-languages-2022-2032-focus-indigenous-language-users-human-rights> (Tarkastettu 22.12.2019.)
- Valtonen, Taarna (2014) *Mielen laaksot = Mielen vuemeh = Miela vuomit = Miela vyemeh = Miöl vue'm : neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö-enemmistö-suhteiden kuvastajina*. Väitöskirja, Oulun yliopisto.
- Virtanen, Pirjo Kristiina (2011) Constancy in continuity: Native oral history, iconography and the earthworks of the upper Purus. Teoksessa Alf Hornborg & Jonathan D. Hill (toim.) *Ethnicity in Ancient Amazonia: Reconstructing Past Identities from Archaeology, Linguistics, and Ethnohistory*. Boulder: University Press of Colorado, 279–298.
- Virtanen, Pirjo Kristiina (2012) *Indigenous Youth in Brazilian Amazonia. Changing Lived Worlds*. New York: Palgrave MacMillan.
- Virtanen, Pirjo Kristiina (2015) Fatal Substances: Apurinās Dangers, Movement, and Kinship. *Indiana* 32, 85–103.
- Virtanen, Pirjo Kristiina (2019) Ancestors' times and protection of Amazonian biocultural Indigenous heritage. *International Journal of Indigenous Peoples* 15, 4, 330–339:
- Virtanen, Pirjo Kristiina & Seurujärvi-Kari, Irja (2019) Introduction: Theorizing Indigenous Knowledge. *Dutkansaervvi. Diedalaš áigečála* 3, 1, 1–19.
- Virtanen, Pirjo Kristiina & Honkasalo, Marja-Liisa (2020) Evidence work in negotiations with state authorities and new practices of cultural truth-making. *Anthropology of Consciousness* 31, 1, 63–90.
- Watana, Krushil (2016) Indigenous peoples and justice. Teoksessa Krushil Watene & Jay Drydyk (toim.) *Theorizing Justice: Critical Insights and Future Directions*. New York: Rowman & Littlefield, 133–152.
- YK:n ihmisoikeuskomitea (2019) https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/FIN/CCPR_C_124_D_2668_2015_28169_E.pdf?fbclid=IwAR1HG9zO0-fhJQtGK2wYyZ-B69UXGqvAXL7-tjQKF9xgA0giKSvZhQV3fc (Tarkastettu 20.12.2019.)
- Zamjatin, Konstantin, Pasanen, Anne & Saarikivi, Janne (2012) = Замятин, Константин & Пасанен, Анника & Саарикиви, Янне: Как и зачем сохранять народов России? Хельсинки.